

Takáts József

Elképzelt kiállítás a Közel múlt-történeti Múzeumban

Valamivel több mint hét évvel ezelőtt, még egy másik politikai világban, 2007 késő nyarán, felkért a Miniszterelnöki Hivatal, hogy írjak szakértői véleményt a kérdésről: „érdemes-e és lehetséges-e (ha igen, milyen feltételek között) 2010-re új múzeumot alapítani, amely Trianon kérdéskörét mutatja be (Budapesten)?”. Nem vagyok sem muzeológus, sem 20. százados szaktörténész; a felkérés mint kulturális tervezőt ért – kerestek egy embert, aki a közelmúltban vezetett nagy léptékű kulturális tervezési munkát, s a pécsi kulturális főváros pályázat éppen ilyen volt. A kérdésre „nem”-mel válaszoltam, de nem egyszerű, hanem bonyolult „nem”-mel. A kormányzati ötlet szűkebb értelemben a Terror Háza, tágabb értelemben a jobboldali múltpolitika sikerére kívánt választ adni; ki kívánt volna törni a magyarországi múltpolitikai háború keretei közül egy jobboldali téma történelmi semlegesítésének kísérletével. Úgy láttam akkor, hogy ez a kísérlet nem lenne sikeres, és nem is volna kívánatos. A sikere azért lett volna kétséges, mert a jobb- és baloldali kultúrharc további erősödéséhez vezetett volna, s olyan intézmény jött volna létre, amelyet a tágabb politikai közösség egyik része nem ismert volna el a sajátjának. Kívánatosnak pedig azért nem tartottam, mert úgy véltem, hogy az országos vagy nemzeti történelem egyes traumatikus eseményeit nem elkülönülő módon kell „színre vinni”, hanem hosszú folyamatokba és nemzetközi kontextusba ágyazottan, legalábbis akkor, ha nem a trauma közösségképző erejének fenntartása, hanem elcsendesítése a célunk. Márpedig én ez utóbbit láttam értelmes célnak.

Ugyanakkor magát az emlékezetpolitikai szándékú múzeumalapítást jó ötletnek véltem. „Ellentétben a világ sok más országával – érveltem akkor –, Magyarországon a rendszerváltás óta eltelt időszakban nem épültek új múzeumok, amelyek követték volna a múzeumépítkezések (nagy) nemzetközi trendjét”, s alig terjedt el az új muzeológia kiállítási gyakorlata és szemlélete, amely a múzeumokat a korábbiaknál attraktívabb, plurálisabb, szórakoztatóbb, digitálisabb, többfunkciós és a társadalmi környezet felé aktívabb

intézményekké igyekezett átváltoztatni. Az elmúlt évtizedekben sok-sok országban alapítottak emlékezetpolitikai múzeumot: olyanokban, amelyek diktatúrából demokráciává váltak, s a korábbi időszak történései feldolgozásának az egyik formája a múzeumlapítás volt, s olyanokban, amelyek nemrégiben kezdtek szembenézni saját történelmük kínos folyamataival (például a gyarmatosítással, a faji elkülönítéssel vagy a népiirtással). Azt javasoltam tehát a kormánynak szakértői véleményemben, hogy ne Trianon Múzeumot alapítson, hanem – átfogó múzeumpolitikai koncepció kimunkálása részeként – olyan, a 20. század egész magyar történelmét bemutató kiállítóhelyet, amely egyben a múltfeldolgozás cselekvő intézménye is. Hosszabb idézet következik 2007-ből:

„A kiállítás ne emlékhelyet hozzon létre, hanem a megismerés és tanulás olyan terét, amelyet az új muzeológia szemléletével alakítanak ki, s amelyért a történettudomány konszenzusa szavatol. A Terror Háza igazgatóasszonya pontosan ismerte fel intézményének drámai jellegét, amikor úgy fogalmazott, hogy »katarzist akarunk kiváltani«. Az itt javasolt kiállítás ezzel szemben nem a dráma (pontosabban a tragédia), hanem a regény hatását kívánná kiváltani a látogatóból: sokféle, egymással gyakran szembenálló (etnikai, világnézeti, osztálybeli, nemi) látószöveget mutatna be, amelyek (majdnem) mindegyike számot tarthat a megértésünkre. Nem egyetlen regisztert használna, hanem többfélét: drámait is, ironikusát is, oktatót is, játékosat is. A kiállításnak nemzetközi kontextusban és összehasonlításban kellene láttatnia a Magyarországon történeteket, a német államfő, Werner Herzog több mint tíz évvel ezelőtti szavait nem feledve: »Nem folytatható, hogy minden nemzet külön történelmet írjon magának, amelyben kiválogatja azt, amit jól csinált. Ha valóban egységes Európát akarunk, akkor a történelmét is egységesíteni kell.«”

Ezt a 2007-ben elképzelt intézményt neveztem előadásom címében Közelmúlt-történeti Múzeumnak, noha helyesebb volna Közelmúlt-történeti Kiállítóhelynek mondani. Az új intézmény programját utóbb, már 2008-ban, ötfős szakmai munkacsoport dolgozta ki, amelynek rajtam kívül volt muzeológus, művészettörténész, múzeumelmélettel foglalkozó szakember és történész tagja is: Demeter Ágnes, Frazon Zsófia, Mélyi József, Zeidler Miklós. Úgy képeztük, hogy „a létrehozandó Közelmúlt-történeti Kiállítóhely funkciói köze *nem tartozna* a gyűjtés, a (tárgy)megőrzés és a tudományos kutatás (e hagyományos múzeumi funkciók); működésének hangsúlya a kiállítások létrehozására és társadalmi közvetítésére esne”. Tanulmányoztuk a külföldi intézményi mintákat, különböző országok eltérő emlékezetpolitikai tapasztalatait, a magyar történettudománynak az újabb múltpolitikai törekvésekhez való viszonyát, újgenerációs „élménymúzeumok” kiállításainak tanulságait, az újabb múzeumépítészeti turisztikai és várostervezési összefüggéseit. A munkacsoport záró jelentése – sok gyakorlati, a működés

feltételeit taglaló javaslat mellett – röviden kitért az előkészítendő kiállítások jellegére is. Azt tartottuk volna szerencsésnek, ha a kiállítóhely rendelkezik állandó, időszakos és kamarakiállítások bemutatására alkalmas belső terekkel is. A következő idézet az elképzelt állandó kiállítást körvonalazza.

„A Közelmúlt-történeti Kiállítóhely egyszerre volna Magyarország többnemzetiségű társadalmá és a több államban élő magyar nemzet 20. századi történetének bemutatója. Történeti hatóköre 1896-tól 2004-ig terjedne: az első időpontban Magyarország éppúgy egy multietnikus, föderatív jellegű politikai keretbe tartozott bele, mint az utóbbi időpontban. (...) A kiállítások témái időnként politikátörténetiek lennének, ám inkább olyan nagy hatású események vagy folyamatok állnának a középpontjában, mint a háború, a kivándorlás, a szegénység és gazdagság, a kommunikáció, a szabadidő vagy a generációk együttélésének a története. Javaslatunk szerint a Közelmúlt-történeti Kiállítóhely első, 2010-es nagy kiállítása a »Határok és vándorlások« címet (vagy munkacímet) viselné, hiszen mi sem jellemezte jobban a 20. század magyar történelmét, mint a határok megváltozása és a (kényszerű és önkéntes) vándorlások, a ki- és bevándorlástól a belső migrációig.” Mint tudják, ez az elképzelt intézmény nem jött létre, s ez részben rajtam, rajtunk (a munkacsoporton) is múlt. Úgy ítéltük meg ugyanis, hogy minimális politikai konszenzus megléte nélkül, erősödő múltpolitikai háború közepete nem lehet olyan műtfeldolgozási intézményt alapítani, amely viszonylagos függetlenséggel és biztonságban tudna működni, politikai ciklusokon átívelő folyamatossággal. Ezért, miután bejártuk a kormányzat képviselőjével az egykori ipari épületegyüttest, amely helyet adhatott volna elképzelt múzeumunknak, visszaléptem, visszaléptünk a megvalósításban való részvételtől.

Amiről az előadásom hátralévő részében beszélni fogok – egy elképzelt kiállítás alapelvei –, már nem volt az imént összefoglalt hét évvel ezelőtti szakértői munka része. Elképzelt kiállításom kereteként van szükségem csupán a hét éve kitalált intézményre. Vajon hogyan lehetett volna megjeleníteni a holokausztot, tágabb értelemben a zsidóüldözést, a zsidóság elleni törvénykezés és társadalmi nyomás időszakát a Közelmúlt-történeti Múzeum állandó kiállításán? Nem vagyok a téma történész kutatója, és nem értek kiállítások tervezéséhez és készítéséhez sem. Nem tudok tehát az elképzelt kiállítás részleteiről beszélni, csak némely alapelvéről: vitatható célokról és vitatható módzatokról. Négy alapelvet szeretnék megvizsgálni: a beillesztés elvét; a decentralizálás elvét; a drámaiság csillapításának elvét és a vigasz elvét. Fiktív kiállítás egy fiktív múzeumban – ez persze csak gondolati játék, noha komoly játék. S valójában nem is alapelvek az én alapelveim, hanem inkább hipotézisek; s hogy milyen értelemben azok, rövid módszertani kitérőben próbálom megvilágítani.

A humán tudományokkal foglalkozók hajlamosak arra, hogy ha egy-egy erős tézissel találkozunk (ilyenek lesznek az alapelveim is), akkor állást foglaljanak az igazsága vagy hamissága mellett, s elköteleződjenek mellette vagy ellene. Én szívesebben követem a hipotéziselvűség módszertani eljárását ilyen esetekben: eszerint nem az a kérdés, hogy egy-egy erős tézis igaz-e vagy sem általánosságban, hanem az, hogy egy-egy adott esetben termékeny-e, inspiratív-e, megvilágító erejű-e a tézis. Szerencsésebb talán hipotézisnek tekinteni az erős téziseket, s kipróbálni adott esetekben, nem pedig elvetni vagy elfogadni őket *in abstracto*.

A német *Erinnerungskultur* kiváló angol értelmezője, Mary Fulbrook magyarul is olvasható könyvében írja a holokauszt németországi múzeumi bemutatásáról, hogy a berlini Deutsche Historisches Museumban (mint sok más kiállítóhelyen is) „a holokauszt bemutatását... – mind fizikai, mind átvitt értelemben – elkülönítették a német történelem egyéb korszakaitól. A többi korszaktól vagy témától eltérően ez az anyag külön termet kapott, amelyből nem lehetett tovább jutni a következő kiállítási termék felé.” Az elkülönítés egyrészt lehetővé tette, hogy a múzeum e része személyes érzések, emlékek átélésének helyévé, emlékhellyé alakuljon, másrészt kiemelte a történelmi magyarázat folyamatosságából a holokausztot, kivételes eseményként láttatva. Az elkülönítő bemutatás mellett erős érvek szólnak tehát: a látogató átélésének, megrendülésének a lehetősége s a holokauszt kivételességének a kinyilvánítása. Én, elképzelt kiállításomon, a Közelmúlt-történeti Múzeumban, azt hiszem, mégis a magyar történelem folyamatosságába való *beillesztés elvét* követném. A litván költő és esszéíró, Tomas Venclova, a litvánok által elkövetett 1941-es kaunasi pogromról azt írta, hogy „az, ami a háború első napjaiban történt, katasztrófa volt a zsidók, de jóval súlyosabb katasztrófa a litvánok számára”. Kis, de lényeges módosítással valami ilyesmit szeretnék én is mondani (azt a kifejezést, hogy „jóval súlyosabb”, kihagynám Venclova mondatából), pontosabban láttatni: hogy a zsidóüldözés katasztrófa volt a zsidó származásúak és katasztrófa volt a nem zsidó származású magyarok számára is.

Noha respektálom az elkülönítő bemutatás melletti érveket, mégis, nehezen tudom elhessegetni magamtól a gyanút, hogy a mai elkülönítő bemutatás akaratlanul az egykori elkülönítés logikáját követné. Ám tudom, hogy lehetnek zsidó származású honfitársaim is, akik ezt a megoldást támogatnák, mert úgy éreznék, hogy ez az ő közösségük elkülönülő története, amit a maga elkülönültségében kell megőrizni, s amit a beillesztés bizonyos értelemben elvenne tőlük. Egyetlen közösségtől sem akarhatjuk elvenni a saját történetét. Olyan módozatot kellene találni tehát, amely nem veszi el a zsidó közösségtől a történetét, mégis beilleszti azt a magyar történelem folyamatosságába. Lehetséges ez? Talán lehetséges.

S ezzel elérkeztem a második alapelvhez. Innentől kezdve az okfejtésben, mivel imént a beillesztés mellett döntöttem, a további alapelvek már nem pusztán a zsidóüldözés múzeumi bemutatására vonatkoznak, hanem általában a 20. századi magyar történelem bemutatására (különösen a traumatikus eseménysorainak a bemutatására). A magyar történelem folyamatosságát nem valamifajta egyenes vonalú központi elbeszélésként szeretném láttatni az elképzelt kiállításon, hanem *decentralizálva*: felbontva sokféle közösség (osztály, foglalkozás, nem, felekezet, etnikum, településfajta, kisközösség, család stb.) egymással párhuzamosan futó, sokszor konfliktusba keveredő, máskor együttműködő történetére. A magyar történelem (az országé és a nemzeté) a folytonos keret, amelyben az elődeink sokféle élete zajlott, amiben a mi életünk is zajlik. Egyszerre kellene láttatni a keretet és benne az egymás mellé került sokféleséget. *Nem egy közösség története tehát a magyar történelem, hanem sok-sok közösségé.* E sok-sok közösség történet sokaságából áll össze, megragadhatatlan bonyolultságban, a magyar történelem (az országé és a nemzeté).

Talán az ellenpontozás módszere segíthetné át a nehézségeken a kiállítás rendezőjét: ha régi tárgyat maival, drámai történetet idillivel, falusi esetet városival, protestáns személyt görög katolikussal próbálna kiegyensúlyozni. A rigai Okupációs Muzejs bejáratánál tizenegynéhány évvel ezelőtt, amikor ott jártam, két családi fotó volt kiállítva: az 1940 tavaszán készült képen látható nagy, főként fiatalokból álló társaság tagjai közül – mint a magyarizációból kiderült – egy kivételével valamennyien a szovjet Gulagra hurcolva pusztultak el. A másik fotó ötven év múlva, az 1990-es években készült: az egyetlen 1940-es túlélő volt rajta látható új, azóta terebélyessé nőtt családja körében. A Megszállás Múzeumának nagy kiállításához olyan fényképek nyitották tehát az utat, amelyek személyes élettörténeteken keresztül mutatták meg a nagy történelem működését. Ilyennek szeretném látni én is a magam kiállítását. Az ellenpontozás eljárása a rigai esetben többféleképpen is értelmezhető volt. De akárhogyan is értelmezzük, elmondható, hogy nem oldották fel, nem tüntették el az 1940-es kép mélységes drámaiságát az 1990-es fotóval – de talán csillapították valamelyest.

Az olyan időben közeli eseményeknél, mint Auschwitz, írta Paul Ricoeur, „se nem lehetséges, se nem kívánatos az etikai semlegesítésnek az a fajtája, amely talán megfelel egy olyan múlt történeti fejlődésnek, melyet fontos távol tartani ahhoz, hogy jobban megérthessük és magyarázhassuk” (mint amilyen például a francia forradalom). Ám talán kívánatos, noha nem tudom, lehetséges-e, nem az etikai semlegesítése, hanem mindössze *drámaiságának csillapítása*, lecsendesítése minden olyan eseménynek, amely a történelemmé válni nem tudó múltunkban ment végbe. Ez volna az én harmadik alapelvem. Aki régi korokat kutat, annak nagyon kell fülelnie, hogy meghallja az akkor élt emberek hangját; aki a történelemmé

válni nem tudó múlt terhét hordozza magával, az nagyon is hangosan hallja e hangokat. Nem pusztán a múlt megértése és magyarázása miatt kellene e hangokat lehalkítani, hanem a jelenbeli élet miatt. Nehéz az embernek, legalábbis legtöbbszörünknek, örök drámában élni, noha van, aki nem tehet mást, mint hogy örök drámában él.

S végül a negyedik alapelvről. Nemrégiben a *Holmi* című folyóirat közölte Hans Blumenberg sok-sok évvel ezelőtti, Hannah Arendt Eichmann-könyvéről írott töredékben maradt bírálatát, Ahlrich Meyer kommentárjával. E magyarázatokban olvasom, hogy Blumenberg azért bírálta Arendtet, mert olyan igazságot igyekezett bizonyítani a művében, amely igazság megfosztotta vagy megfoszthatta volna a zsidóságot a vigaszától. „Blumenberg – írja egykori tanítványa – újra és újra visszautasított minden olyan próbálkozást, amely az abszolút igazság igényével lépett fel, s védelmébe vette a vigasz... emberi igényét.” Azt hiszem, ez volna a negyedik alapelvem: hogy *a vigasz érvényesülésének* lehetőséget kell adni a történeti igazságot feltárni kívánó kiállításokon is. Ilyen vigasznak láttam a rigai múzeum falán az 1990-es családi fényképet. Azt is üzenté, hogy minden szörnyűség ellenére az élet folytatódott; „az élet él és élni akar”. De lehet, hogy két utóbbi alapelvvel túlzottan nagy feladatot raktam képzelt kiállításom rendezőjének vállára. Egy kiállítás nem tud igazságot szolgáltatni, és nem tud vigaszt nyújtani sem – csak az igazság és a vigasz l

hetőségét tudja megpillantatni velünk. A múzeum csak múzeum, a kiállítás csak kiállítás.